

СЪОТВЕТСТВИЕТО НА БЪЛГАРСКОТО ЗАКОНОДАТЕЛСТВО И ПРАКТИКА С ЕВРОПЕЙСКИТЕ СТАНДАРТИ ПО ПРИЛОЖЕНИЕТО НА ЧЛЕН 6 ОТ ЕВРОПЕЙСКАТА КОНВЕНЦИЯ (НАКАЗАТЕЛНИ АСПЕКТИ)

Новият Наказателно процесуален кодекс на България, приет през 2006 г., бележи известен напредък в посока повишаване на съответствието на българското законодателство с изискванията на Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи. Неговото приемане освен това бе важна стъпка в процеса на подготовка на страната за членството ѝ в ЕС. Някои от неговите разпоредби обаче може да се нуждаят от известно изменение преди да отговорят напълно на изискванията на Европейската конвенция, без по този начин да се подценява важното значение на новоприетия законодателен акт и стойностните реформи, които той въвежда в системата на наказателно правосъдие на България. Останалото законодателство и съдебна практика е необходимо също да бъдат приведени в по-висока степен на съответствие с поетите от българската държава международни задължения.

Преди да разгледаме кои аспекти на действащото българско законодателство и практика не отговарят напълно на стандартите, установени от Европейската конвенция по чл. 6, по-долу ще очертаем накратко принципните елементи на надлежното наказателно правораздаване съгласно чл. 6. Само върху тази основа конкретните проблеми, породени от ситуацията в България, могат да се разгледат адекватно.

ПРИНЦИПНИ ЕЛЕМЕНТИ НА НАДЛЕЖНОТО НАКАЗАТЕЛНО ПРАВОРАЗДАВАНЕ, ЗАЛЕГНАЛИ В ЧЛ. 6 ОТ ЕКЗПЧОС

А. Върховенство на закона

Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи и нейните допълнителни протоколи са изградени върху принципа на върховенство на закона. Макар да не е лесно да се дефинира този принцип, може да се каже, че той най-малкото обслужва две важни цели – *яснота* и *отчетност пред закона*. Първата изисква от държавата да очертае ясно зоната на свобода, в която всеки да може да определи собственото си разбиране за най-добрия начин на живот и да се стреми да го постигне. В тази очертана зона на свобода хората ще имат яснота за това кога и как държавата може да се намеси в живота им. Целта на отчетността пред закона, от своя страна, изисква всяка употреба на власт от органите на държавата да е предварително регламентирана от предварително създадена система от задължителни правни норми. Тези, които упражняват публичната власт, отговарят не само за собствената си преценка за доброто на обществото, но и пред система от норми, която едновременно им предоставя власт и ограничава властта им. И накрая, в случай на спор между индивида и държавата, той трябва да бъде решаван от независим и безпристрастен съд въз основа на принципите на справедливия процес. Ясно е, че член 5 и член 6 от Конвенцията, които - както ще стане ясно от изложението по-долу - трябва да бъдат разглеждани заедно, утвърждават същината на концепцията за *върховенството на закона*. От тази концепция за върховенството на закона следва, че индивидът представлява алфата и омегата на тълкуването на чл. 5 и чл. 6. В това

отношение трябва да се подчертае, че въпреки че член 6 има очевидна връзка и с устройството на държавата, а оттам - и с конституционните принципи отвъд защитата на индивидуалните права, другите участници в съдебното производство, особено съдиите и прокурорите, не могат да претендират произтичащи от чл.6 свои самостоятелни права срещу индивида. Тази основна отправна точка наистина е залегнала в практиката на Европейския съд.

Б. Тълкуване

Като цяло, в практиката си Европейският съд се придържа към динамично тълкуване на Конвенцията и така наскоро ясно припомни, че (решението *Юджелан*¹ от 12 март 2003 г.):

“Конвенцията е жив инструмент, който трябва да се тълкува в светлината на днешните условия, и все по-високият стандарт, изискван в областта на защитата на правата на човека и основните свободи, съответно неминуемо изисква по-голяма строгост при оценяването на нарушения на основните ценности на демократичните общества.”

В допълнение, още в самото начало Европейският съд е приел по отношение на първия параграф на чл. 6, че (решението *Делкор*² от 17 януари 1970 г.):

“Правото на справедливо правораздаване по смисъла на Конвенцията заема толкова важно място в едно демократично общество, че ограничителното тълкуване на чл. 6, т. 1 не би съответствало на целта и предмета на тази разпоредба.”

Това разширително тълкуване има следните последици що се отнася до връзката между първия и останалите параграфи на чл. 6. Макар текстът на втория и третия параграф да създават различно впечатление, съдържанието на понятието “справедлив процес” в наказателните дела не е ограничено от разпоредбите на точки 2 и 3 от чл. 6. Изискваните от първия параграф гаранции за справедлив процес се напълно приложими и спрямо наказателното производство, при това *a fortiori*. Като последица заключението, че производството съответства на изискванията на т. 2 и т. 3, във всички случаи не прави излишен прегледа за съответствието му с принципа на “справедливо гледане на делото”. Например, производството като цяло може да очертава картина, според която обвиняемият е имал недостатъчни възможности за оптимална защита, макар никое от изрично предоставените му минимални права да не е било нарушено.

Това от една страна предполага, че отрицателният отговор на въпроса дали е налице нарушение по т. 1 прави излишно разследването на твърденията за нарушение на т. 2 и т. 3, но от друга страна – че разглеждането на въпроса за евентуално нарушение на принципите на справедливия процес по т. 1 не трябва да се ограничава до разглеждане по т. 2 и т. 3.

В. Презумпцията за невинност

Достигнатият в предишните абзаци извод за водещото значение на първия параграф не се омаловажава от факта, че принципът на презумпцията за невинност, формулиран в т. 2,

¹ *Öcalan v. Turkey*

² *Delcourt*

е всъщност отправната точка за всяко тълкуване и прилагане на чл. 6 (а поради това - и на чл. 5). Това е така, тъй като принципът на презумпцията за невиновност произтича пряко от концепцията за върховенство на закона.

В основополагащо дело по чл. 6, т. 2 (решението *Минели*³ от 15 март 1983 г.) Съдът не е оставил съмнение, че:

“Член 6, т. 2 е относим към наказателното производство в неговата цялост - независимо от изхода на наказателното преследване, и не само по отношение на разглеждането на обвинението.”

В допълнение Съдът описва същността на принципа на презумпцията за невиновност както следва:

“Презумпцията за невиновност би била нарушена, ако съдебното решение отразява мнение, че обвиняемият е виновен, без преди това вината му да е била доказана в съответствие със закона и особено, без да му е била дадена възможност да упражни правото си на защита. Това може да е така дори и при липса на каквото и да било формално заключение - достатъчно е да са налице мотиви, предполагащи, че съдът гледа на обвиняемия като на виновен.”

В едно по-късно дело (*И. и С. срещу Швейцария*⁴, доклад от 4 декември 1985 г.) Комисията доразвива [принципа]:

“От изводите на органите по Конвенцията по делото Минели не може да се направи заключение, че презумпцията за невиновност, съдържаща се в чл. 6, т. 2 от Конвенцията е ирелевантна, ако другите права по чл. 6 са спазени. Напротив, чл. 6, т. 2 има самостоятелно място в системата от права, регламентирани в чл. 6.”

Правото да бъдеш смятан за невинен има няколко измерения и последици. Най-очевидно и известно е приложението на принципа *in dubio pro reo*: всяко съмнение се тълкува в полза на обвиняемия. ЕСПЧ е обобщил същността на презумпцията за невиновност по следния начин (решението *Барбера, Мансежи и Жарбадо*⁵ от 6 декември 1988 г.)

“Тя изисква, inter alia, членовете на съдебния състав да не пристъпват към изпълнението на задълженията си с предварителната нагласа, че обвиняемият е извършил престъплението, в което е обвинен; доказателствената тежест пада върху прокуратурата и всяко съмнение трябва да бъде в полза на обвиняемия. От нея също така следва, че прокуратурата трябва да уведоми обвиняемия за делото срещу него, за да може той съответно да подготви и представи защитата си; прокуратурата трябва и да представи срещу обвиняемия достатъчно доказателства, за да бъде той осъден.”

Г. Справедливост/равенство на средствата

Изискването за справедливост и неговият основен принцип за равенство на средствата имат много различни аспекти и могат да са от значение на всеки етап от производството.

³ Minelli

⁴ I. and C. v. Switzerland

⁵ Barberà, Mensegué and Jarbado

Въпреки че принципът за равенство на средствата не е изрично формулиран в чл. 6, той е от основно значение за неговото разбиране. Този принцип обхваща идеята, че страните в производството трябва да имат еднакви възможности да представят позицията си, и че никоя от страните не трябва да е поставена в преимуществено положение спрямо противната страна. В наказателните дела, където самият характер на производството предполага фундаментално неравенство между страните, принципът за равенство на средствата придобива особена важност. Взети заедно, изискването за справедливост и принципът за равенство на средствата включват поне следните основни елементи:

- еднакъв достъп на страните до протоколите и другите документи по делото, поне що се отнася до онези от тях, които играят роля при формирането на мнението на съда (виж например решението по делото *Вермулен*⁶ от 20 февруари 1996 г.);

- възможност за всяка страна да се противопостави на доводите, изтъкнати от другата страна (напр. решението *Фелдбруге*⁷ от 29 май 1986 г.);

- еднакви възможности на страните за призоваване на свидетели и вещи лица (напр., решението *Бьонши*⁸ от 6 май 1985 г.);

- право на присъствие в съдебния процес и в съдебните заседания (напр. решението *Колоца*⁹ от 12 февруари 1993 г.);

- всички доказателства по принцип трябва да се представят в присъствието на обвиняемия, за да могат да се изтъкнат насрещни аргументи (напр. решението *Барбера, Мансежи и Жарбадо* от 6 декември 1988 г.);

- органите, които поддържат обвинението, са длъжни да представят на защитата всички съществени доказателства в полза или срещу обвиняемия (напр. решението *Едуардс*¹⁰ от 16 декември 1992 г.);

- право на обвиняемия да не дава обяснения и да не допринася за обвиненията срещу себе си (напр. решението *Функе*¹¹ от 25 февруари 1993 г.) и

- съдебното решение трябва да бъде мотивирано (напр. решението *Шулер-Зграген*¹² от 24 юни 1993 г.).

КРАТЪК ОБЗОР НА ПОЛОЖЕНИЕТО В БЪЛГАРИЯ ОТНОСНО СПАЗВАНЕТО НА СТАНДАРТИТЕ, ИЗИСКВАНИ ОТ ЧЛ. 6 ОТ ЕКЗПЧОС

В степената, в която се запознахме с проблемите на българското законодателство и съдебна практика по въпросите, спадащи в приложното поле на чл. 6 от Конвенцията, в настоящото изложение ще се занимаем със следните теми: обхвата на дискрецията на прокуратурата; тълкуването на понятието “наказателно обвинение”; изискването за гледане на делото в разумен срок; изискването за равенство на средствата; въпроси свързани със секретните дела, допуските и други спънки при достъпа до делата; въпросът за поемните лица; въпросът за анонимните свидетели; въпросът за прекратяването на наказателното производство на досъдебната фаза; въпроси, свързани с непълнолетните; забраната да се напуска страната и въпросът за съдебните разноски.

⁶ Vermeulen

⁷ Feldbrugge

⁸ Bönisch

⁹ Colloza

¹⁰ Edwards

¹¹ Funke

¹² Schuler-Zraggen

Обхвата на свободата на преценка на органите на прокуратурата и липсата на независим съдебен контрол върху техните актове

Новият Наказателно процесуален кодекс на България въведе малки промени в широките дискреционни правомощия, с които традиционно се ползват органите на прокуратурата в българската наказателно-правна система. Новият кодекс потвърди водещата роля на органите на прокуратурата в досъдебната фаза на наказателното производство и като цяло запази широкия обхват на тяхната дискреция. В резултат на това повечето от актовете на прокуратурата в досъдебната фаза на наказателното производство не подлежат на съдебен контрол – положение, което отразява ситуацията, съществувала съгласно стария НПК, и само по себе си е източник на сериозно безпокойство от гледна точка на Конвенцията.

В това отношение от самото начало следва да се отбележи, че концепцията за върховенство на закона в едно демократично общество налага мерките, които засягат основни човешки права, да бъдат придружени от адекватни процедурни гаранции срещу произвол и злоупотреба. Ето защо, обхвата на свободата на преценка, предоставена на властите, в сферите, засягащи такива права и начинът на нейното упражняване трябва да бъдат установени в закона с достатъчна яснота, така че да предоставят защита срещу ненужна намеса и да гарантират принципа на правна сигурност (решението *Хасан и Чауш*¹³ от 26 октомври 2000 г.).

В редица решения срещу България Европейският съд е приемал, че в много отношения начинът, по който прокуратурата е организирана и функционира, не отговаря на изискванията на Конвенцията. Чл. 6, т. 1 налага задължение при определянето на граждански права и задължения решенията на националните власти, които сами по себе си не отговарят на неговите изисквания да подлежат на последващ контрол от съдебен орган, разполагащ с пълна юрисдикция. В България обаче нито прокуратурата може да бъде считана за „независим и безпристрастен трибунал” по смисъла на чл. 6, т. 1, нито е предвиден независим съдебен контрол върху (всички) нейни актове. По скорошното решение по делото *Злинсат*¹⁴ (решение от 15 юни 2006 г.) например не е сметнал прокуратурата за институция, съответстваща на понятието за трибунал по чл. 6, т. 1. Отново бе потвърдено, че простият факт, че прокурорът брани обществения интерес не може сам по себе си да се счита за предоставящ му съдебен статус или статуса на независим и безпристрастен участник. В условията на липса на гаранции за съдебна процедура, като например производство, включващо участието на заподозрения или обвиняемия, провеждането на съдебни заседания, правила по отношение на допустимостта на доказателствата и начина, по който това производство следва да бъде проведено, Съдът не би могъл да счита прокуратурата за „трибунал” по смисъла на чл. 6, т. 1.

От това, че съгласно действащото законодателство прокуратура в България разполага с широки дискреционни правомощия, като в същото време в много отношения тя не би могла да бъде определена като независим и безпристрастен трибунал по смисъла на чл. 6, т. 1, следва, че нейните актове следва да подлежат на независима съдебна проверка. Такава проверка обаче е предвидена от закона в много ограничен брой случаи. По принцип жалби срещу постановления на органите на прокуратурата могат да бъдат

¹³ Hasan and Chaush v. Bulgaria

¹⁴ Zlinsat Spol. V. Bulgaria

подавани само в рамките на йерархичната структура на прокуратурата – положение, което влиза в противоречие с изискванията на Европейската конвенция по отношение на правото на справедлив процес. Ограничаването на възможността за обжалване единствено пред по-горестоящия прокурор може да породи също и нарушение на чл. 13 от Конвенцията, тъй като това обжалване не може да предостави ефективно средство за защита на граждански права. На последно място, но не и по важност, подчиняването на всички прокурорски постановления на съдебен контрол след образуване на наказателното производство би могло при определени обстоятелства да компенсира липсата на такъв контрол в досъдебната фаза. Съществуването на подобно средство за защита обаче трябва да бъде установено в закона с достатъчна сигурност, така че да отговори на изискванията за достъпност и ефективност по смисъла на чл. 6, т. 1. Европейският съд е установил пропуски в българското законодателство в това отношение (напр., решенията *И.Д.*¹⁵ от 28 април 2005 г. и „*Капиталбанк*” АД¹⁶ от 24 ноември 2005 г.)

Тълкуването на понятието “наказателно обвинение”

Съгласно отменения Наказателно процесуален кодекс на България, едно лице, заподозряно за извършване на престъпление, не може да участва – по какъвто и да било начин - в образуваното предварително производство (например да разпитва свидетели или да присъства при даване на показания срещу него), преди формално да му бъде повдигнато обвинение и следователно, преди да бъде официално привлечен като обвиняем. Ако междуременно свидетели бъдат разпитани без участието на заподозрения, но пред съдия, показанията им се считат за законно снети и допустими в съдебната фаза на процеса. Освен това властите могат да проведат разследване на заподозряно лице, без да го уведомят за това, и често пъти заподозрените научават за висящите наказателни производства срещу тях от изявления в медиите.

За съжаление новият НПК не поправя недостатъците на стария кодекс в това отношение. Чл. 281 от новия НПК предвижда, че показанията на свидетел, дадени пред съдия в досъдебната фаза, могат да се използват като доказателства по време на съдебната фаза. Тези доказателства са допустими дори когато показанията на свидетеля са били дадени преди заподозрения да е бил обвинен или ако извършителят е бил неизвестен. Според представената информация, често срещана практика на разследващите органи е те да забавят формалното повдигане на обвинения така че да препятстват участието на обвиняемия в разпита на свидетели в досъдебното производство.

Възможно е дори производството да бъде прекратено, преди да бъде повдигнато обвинение. В тези случаи липсата на постановление за привличане на обвиняем се третира като липса на основание за предявяване на иск за вреди по Закона за отговорността на държавата за вреди, причинени на граждани /ЗОДВПГ/.

Описаното в настоящия параграф състояние на нещата обаче поражда някои несъответствия между българския закон и съдебна практика и установените в чл. 6 от Конвенцията стандарти.

¹⁵ I.D. v. Bulgaria

¹⁶ Capital Bank AD v. Bulgaria

Според чл. 6, т. 3, б. “а” обвиняемият има право да бъде незабавно и подробно информиран за характера и причините за обвинението срещу него. Очевидно това право е тясно свързано с правото, гарантирано от чл. 6, т. 3, б. “б” - обвиняемият да има достатъчно време и възможности за подготовка на защитата си. Следователно, той трябва да познава не само естеството на обвинението, но и неговите фактически и правни основания. Подходящата защита може да е от съществено значение още на етапа, предшестваш окончателното решение за образуване на производство, и може дори да повлияе на това решение, така че от логичния смисъл на чл. 6, т. 3, б. “а” и “б” следва, че обвиняемият би трябвало да бъде информиран колкото е възможно по-пълно дори преди вземането на формалното решение.

Съдът дефинира понятието “обвинение” по смисъла на чл. 6 като “официалното уведомяване на едно лице от компетентен орган за твърдения, че то е извършило престъпно деяние” (решението *Диуър*¹⁷ от 27 февруари 1980 г.). Липсата на такова официално уведомление обаче не прави чл. 6 неприложим. Това е така, защото Съдът е изяснил, че наличието на обвинение не винаги зависи от официален акт: “в някои случаи той може да има формата на други мерки, които съдържат такова твърдение и също така съществено засягат положението на заподозрения.” (решението *Фоти*¹⁸ от 10 декември 1982 г.) С други думи, дори когато липсва официално обвинение, член 6 е приложим от момента, в който положението на заподозрения е съществено засегнато по един или друг начин. Това може да стане например в случая, когато представители на прокуратурата в България изнасят публично в общественото пространство данни относно повдигнати обвинения срещу определени лица във висящи предварителни производства срещу тях.

Самото оповестяване на наказателното *разследване* не нарушава (все още) презумпцията за невиновност. Положението е различно, ако въпросните органи по един или друг начин подсказват, че смятат лицето за виновно. В това отношение е важно да се отбележи, че ЕСПЧ не оставя съмнение, че: “Съдът счита, че презумпцията за невиновност може да бъде нарушена не само от съдия или съд, но и от друг публичен орган.” (решение *Allenet de Ribemont* решение от 10 февруари 1995 г.). Ако по време на съдебното производство прокурорът, свидетели или вещи лица направят явно предубедени изявления, то съдът трябва да им се противопостави, за да не възникне съмнение, че и той е предубеден. В такъв случай обвиняемият няма да има повече основание да се оплаква от предубеденост на някое от споменатите по-горе лица.

Въпреки че самото оповестяване на разследването и информирането на обществото не предполагат задължително нарушение на чл. 6, важно е да се отбележи, че Съдът е признал *правото на защита на доброто име* като “гражданско право” по смисъла на чл. 6, т. 1 (решението по делото *Файед*¹⁹ от 21 септември 1994 г.). Така ако националното законодателство регламентира защита на доброто име, това право трябва да е изпълнимо според изискванията на чл. 6 за справедлив съдебен процес. Нещо повече, Съдът е приел, че посегателството срещу доброто име може да представлява нарушение и на чл.8 (решението по делото *Файед* от 21 септември 1994 г.) и се е аргументирал, че “професионалната репутация” на жалбоподателя е относим и важен елемент в контекста

¹⁷ Deweer

¹⁸ Foti

¹⁹ Fayed

на чл. 8. В подобни случаи, като досега разгледаните, трябва да съществува ефикасно вътрешноправно средство за защита, така, както е предвидено в чл. 13 от Конвенцията.

Както бе посочено и по-горе, от смисъла на чл. 6, т. 3, б. “а” и “б” следва, че на обвиняемия трябва да се даде възможност да участва в производството от най-ранния възможен момент. Ако обаче обвиняемият не е участвал в разпита на свидетелите на предварителното производство, по принцип чл. 6 изисква в съдебната фаза всички доказателства да бъдат събрани в присъствието на обвиняемия с оглед възможността да се оспорят с насрещни аргументи (напр. решението по делото *Барбера, Мансежи и Жарбадо* от 6 декември 1988 г.). Представените доказателства трябва да са достатъчно преки, за да могат да се оборят в открито заседание. От практиката на Съда може да се достигне до заключението, че едно съдебно решение, което се позовава изключително или почти изцяло на непреки свидетелски показания, не е било постановено в съответствие с изискванията за справедлив процес, освен ако по някакъв начин не е била предоставена подходяща възможност за оборването им или за представяне на насрещни доказателства. По-конкретно, несъвместимо с чл. 6 е да се използват като доказателства обяснения, дадени на досъдебната фаза, освен ако обвиняемият е имал “*подходяща и надлежна възможност да ги оспори и да разпита свидетеля, който дава показания срещу него по време на разпита на свидетеля, или на по-късен етап от производството.*” (решението по делото *Костовски*²⁰ от 20 ноември 1989 г.).

Тълкуването на понятието “наказателно обвинение” в контекста на наказателните производства срещу служители на Министерството на вътрешните работи и на Министерството на отбраната

Според българския закон самото образуване на наказателно производство е достатъчно основание за налагане на най-тежката дисциплинарна мярка (уволнение) на служители на МВР или МО. Тази мярка влиза в сила независимо от обжалването ѝ, при това още преди приключването на наказателното производство; тя подлежи на съдебен контрол, в рамките на който обаче не се установяват фактите, довели до повдигането на наказателното обвинение, а се преценява само законосъобразността на процедурата по налагането на мярката. Дори след като дисциплинарно уволнения служител бъде оправдан, той не може да бъде възстановен на длъжността си, след като вече е бил дисциплинарно уволнен.

В това отношение трябва да се отбележи становището на Съда, че характера (или квалификацията) на едно производство съгласно националното законодателство не може да бъде решаващ относно приложимостта на чл. 6 (*решението Енгел*²¹ от 8 юни 1976 г.):

“Ако договарящите страни можеха по своя преценка да категоризират едно нарушение като дисциплинарно, а не като наказателно, или да преследват извършителя на нарушение със смесен характер по дисциплинарен, а не по наказателен път, действието на основните разпоредби на чл. 6 и чл. 7 би било подчинено на суверенната им воля.”

²⁰ Kostovski

²¹ Engel

В практиката си обаче Съдът по сложен и не винаги ясен начин доразвива критериите за понятието “наказателно” обвинение по смисъла на чл. 6. Всъщност Съдът е установил три критерия (виж например решението *Ezeh и Конърс*²² от 9 октомври 2003 г.).

А) Първият критерий е как според приложимата национална правна система се класифицира нормата, чието нарушаване се твърди: към наказателното, към дисциплинарното или към административното право спада тя? Трябва да се отбележи обаче, че автономността на вътрешноправното тълкуване е еднопосочна - доколкото когато едно нарушение се квалифицира като престъпление, чл. 6 се прилага, без да се проверява дали дадената от вътрешния закон квалификация е правилна според общите принципи на наказателното право. Обратно - ако нарушението е квалифицирано по националното право като “дисциплинарно” или “административно”, това служи само като предварителна отправна точка за окончателната преценка относно приложимостта на чл. 6 според другите изработени от Съда критерии.

Б) Вторият критерий се отнася до обхвата на нарушената норма и до целта на наказанието. Обхватът на нарушената норма е свързан с кръга на адресатите: дали се отнася само до конкретна група или е норма от общозадължителен характер? Разграничението, което предлага този критерий, е не броят на адресатите, а тяхното качество като членове на определена група, съчетано с интересите, защитавани от нормата (решението *Кембъл и Фел*²³ от 29 април 1984 г.). Целта на наказанието, като под-критерий, служи за разграничаване на наказателните от чисто административните санкции, като първите имат възпиращ и наказателен характер (решението *Юзтурк*²⁴ от 21 февруари 1984 г.). Тези два под-критерии са кумулативни.

В) Третият - и в много случаи решаващ - критерий, е този за характера и тежестта на наказанието, от което е застрашен нарушителят на нормата. Елементът “характер на наказанието” не трябва да се обърква с целта на наказанието, разгледана в точка Б. Ако целта на санкцията не прави втория критерий приложим, тъй като нарушената норма няма общ характер, то характера и тежестта на наказанието пак могат да направят чл. 6 приложим. От друга страна, ако на базата на втория критерий – характера на нарушението - производството трябва да се смята за наказателно по същността си, характерът и тежестта на наказанието стават ирелевантни. С други думи – двата критерия са алтернативни, а не кумулативни.

Едва ли може да има съмнение, че дисциплинарното уволнение от полицията или армията [по повод обвинения в престъпление] има наказателен характер. Следователно, производството, в което се упражнява контрол за законосъобразност на наложената мярка, трябва да се смята за наказателно производство по смисъла на чл. 6, който в случая следователно е приложим. Производството, така както е описано в предварителния доклад на БАПЧ, изглежда нарушава чл. 6 в различни негови аспекти. То е “секретно” и се провежда при закрити врата без позоваване на кое да е от основанията за ограничаване на публичността на производството, дефинирани от чл. 6, или без дори *prima facie* наличие на подобни основания. Освен това изглежда се нарушава и презумпцията за невинност, тъй като засегнатите лица се наказват, т.е. признават за виновни, без тяхната вина да е доказана

²² *Ezeh and Connors*

²³ *Campbell and Fell*

²⁴ *Öztürk*

в производство, което да удовлетворява изискванията на разпоредбата на чл. 6. Това е така, защото производството се ограничава до преглед на законността на начина на налагането на мярката, докато фактите, които съставляват твърдяното престъпление, остават без разглеждане. Това, според нас, е в противоречие със самата същност на чл. 6.

Проблеми, свързани с изискването за гледане на делото в разумен срок

В началото следва да се отбележи, че нито чл. 6, нито която и да е друга разпоредба на Конвенцията, не предвиждат задължение за договарящите страни да гарантират в правната си система възможност за предявяване на граждански иск за обезщетение в случаи на продължило прекалено дълго наказателно производство. Съгласно чл. 13 обаче националните правни системи и, *inter alia*, българската система, трябва да обезпечават ефективно вътрешноправно средство за защита пред националните власти с оглед получаване на обезщетение при нарушение на правото на гледане на делото в разумен срок. В този смисъл, правителствените агенти, направили коментар на настоящия доклад, споделят становището ни, че е крайно необходимо българската държава да осигури ефективно вътрешноправно средство за защита пред националните власти не само за да приведе националното си законодателство в съответствие с изискванията на Конвенцията, но и за да даде възможност на лицата, чиито права са били нарушени, да получат адекватно обезщетение, без да е необходимо да отнасят оплакванията си срещу държавата пред Европейския съд.

Преглед на решенията на Европейския съд срещу България по отношение на прекомерната продължителност на наказателните производства

Нито Европейската конвенция, нито Съда в неговата практика, установяват конкретен срок, след изтичането на който продължителността на наказателното производство на национално ниво ще се счита за прекомерна. При преценката дали едно наказателно производство е продължило неразумно дълго Съдът взема предвид конкретните обстоятелства по всеки случай, включително сложността на разглеждания проблем, поведението на жалбоподателя и поведението на вътрешните власти.

В своята трайна практика Съдът е приемал, че началото на периода, който следва да бъде взет предвид за преценката на това дали производството е продължило неразумно дълго не е датата, на която наказателното производство е било образувано, а датата, на която са повдигнати обвинения срещу заподозрения или в някои случаи датата, на която той е бил задържан във връзка с висящото наказателно производство. За крайна дата на наказателното производство, предмет на оплакване пред Съда, като цяло се приема тази, на която осъдителната присъда е влязла в сила или обратното – датата, на която наказателното производство е било прекратено.

Основанията, поради които Съдът е осъдил България за нарушение на чл. 6 и по специално на правото на справедливо гледане на делото в разумен срок, могат да бъдат класифицирани в няколко групи: (1) забавяния в досъдебното производство; (2) забавяния в съдебната фаза на производството, дължащи се на прокуратурата; и (3) забавяния в съдебната фаза на производството, дължащи се на съдилищата.

Забавянията в досъдебното производство са се дължали на:

- пропуски на властите да извършат каквито и да било действия по разследването за дълъг период от време (напр., решенията *Асенов* от 15 юли 2005 г.; *Николова* от 30 септември 2004 г.; *Димитров* от 23 септември 2004 г., *Жбанов* от 22 юли 2004 г.);
- многобройни изменения на обвиненията срещу обвиняемия (напр., решението *Пеков* от 30 март 2006 г.);
- многобройни връщания на делото от прокуратурата на следствените органи поради пропуски или процесуални нарушения (напр., решението *Вачев* от 8 юли 2004 г.);
- многобройни връщания на делото от първо инстанционния съд на прокуратурата за допълнително разследване или поради извършени процесуални нарушения (напр. решенията *Сиджимов* от 27 януари 2005 г.; и *Илиев* от 22 декември 2004 г.);
- пропуски на вътрешните власти да открият свидетели, които не са се явили в съдебно заседание, или да съберат достатъчно доказателства (напр., решението *Йовчев* от 2 февруари 2006 г.);

Забавянията на наказателното производство по време на неговата съдебна фаза, за които отговорност носи прокуратурата, често са се дължали на:

- пропуски от страна на прокуратурата да върне делото в продължение на дълъг период от време (напр., решението *Асенов* от 15 юли 2005 г.);
- неоправдана мудност в действията на прокуратурата (напр., решението *Попов* от 1 декември 2005 г.);
- сериозни процесуални нарушения в действията на прокуратурата (напр., решенията *Николова* от 30 септември 2004 г., *Белчев* от 8 април 2004 г., *Хамънов* от 8 април 2004 г., *Янков* от 11 декември 2003 г.);
- повторни връщания на делото от съда на прокуратурата поради неточности в обвинителния акт (напр., решението *Митев* от 22 декември 2004 г.).

Що се отнася до забавянията в съдебната фаза на наказателното производство, за които отговорност носят съдилищата, те най-често са били причинени от:

- липсата на ефективна система за призоваване на свидетели в България (напр., решенията *Василев* от 2 февруари 2006 г.; *Колев* от 28 април 2005 г.);
- неефикасно администриране на производството, като например неефикасно движение на делата между отделните съдебни (напр., решенията *Белчев* от 8 април 2004 г., *Илийков* от 26 юли 2001 г.);
- значителни интервали от време между отделните съдебни заседания (напр., решенията *Е.М.К.* от 18 май 2005 г., *Илийков* от 26 юли 2001 г.),
- отлагане на съдебни заседания поради здравословни проблеми на заседаващия състав на съда (напр., решението *Илийков* от 26 юли 2001 г.),
- пропуски на първоинстанционните съдилища, които водят до закъсняло връщане на делата на прокуратурата (напр., решението *Османов и Юсеинов* от 23 септември 2004 г.),
- късно назначаване на служебни защитници, водещо до повторни отлагания на делата (напр., решението *Митев* от 22 декември 2004 г.).

По отношение на горното изложение на причините, поради които българските власти бавят наказателните производства, следва да бъде отбелязано, че по принцип комбинацията от тези причини, преценена в светлината на конкретните обстоятелства по всеки случай, е тази, която в крайна сметка ще наведе Европейския съд на заключението, че е налице нарушение на правото на справедлив процес в разумен срок. Така, нито една от горепосочените причини за забавянния, разгледана сама по себе си и извън контекста на конкретните обстоятелства по даден случай, не може да бъде считана, че автоматично поражда проблем по чл. 6 от Конвенцията.

Новият Наказателно процесуален кодекс на България

Промените в системата за наказателно правосъдие, въведени с новия НПК, целят да премахнат част от съществуващите причини (обсъдени по-горе) за неразумни забавянния в наказателните производства. Новият кодекс предвижда няколко нови правила, отнасящи се до продължителността на производството, и дори изрично установява принципа на „разглеждане и решаване на делата в разумен срок”.

Съгласно новия НПК прокуратурата вече няма право да върне следствено дело на полицията за допълнително разследване. В замяна на това на прокуратурата са предоставени преки правомощия по провеждане на разследването. По подобен начин, дискрецията на първоинстанционния съд да върне дело на прокуратурата за допълнително разследване е ограничена само до случаи на съществени процесуални нарушения. Новият НПК предвижда, че доказателствата, събрани след установените от закона срокове за извършване на разследването не могат да бъдат взети предвид от съдилищата. Сроковете за извършване на разследването, установени от закона, могат да бъдат удължавани от главния прокурор само в изключителни случаи.

Изричното посочване на принципа за гледане на делото в разумен срок в новия НПК на България, в комбинация с разпоредбите, установяващи конкретни срокове и новото изменение на Закона за съдебната власт, предвиждащо дисциплинарни наказания за представителите на съдебната система, които бавят разглеждането на делата, бележат значителен напредък от страна на България към спазване на изискванията на Европейската конвенция и по-специално на чл. 6, гарантиращ правото на справедлив процес в разумен срок.

Бе ни представена информация, че някои прависти в България изразяват безпокойство по отношение на твърде общия и незадължителен характер на разпоредбите от новия НПК, установяващи срокове за провеждане на наказателното производство. В тази връзка следва да се припомни, че Европейската конвенция само по себе си не установява конкретни срокове и че разумността на продължителността на едно наказателно производство ще бъде преценявана от Съда в светлината на обстоятелствата по всеки конкретен случай. Ето защо, инструктивният характер на правилата за сроковете, съдържащи се в новия НПК на България, не е несъвместим *per se* с изискванията на Европейската конвенция. Обаче, начинът, по който тези правила се прилагат на практика, може да доведе до нарушения на чл. 6 поради пропуската на вътрешните власти да разгледат делото в разумен срок. В това отношение със съжаление отбелязваме, че новият НПК не предвижда никакви (ефективни) механизми, посредством които лицата, срещу които е образувано наказателно производство, могат да търсят ускоряване на производството или

присъждане на обезщетение за пропука от страна на властите да изпълнят изискването за разумна продължителност на производството.

Правилото на чл. 239а от отменения Наказателно-процесуален кодекс на България и чл.чл. 368 и 369 от новия НПК като гаранция за разглеждане на делото в разумен срок

Чл. 239а от отменения НПК на България по наше мнение съответства на изискванията на чл. 13 от Европейската Конвенция, че всеки, чиито права и свободи, предвидени в тази конвенция, са нарушени, трябва да разполага с ефикасни вътрешноправни средства за тяхната защита. Чл. 239а предоставя средство за защита срещу неоправданото забавяне на наказателното производство в съответствие с чл. 6 от Конвенцията. Чл.чл. 368 и 369 от новия НПК възпроизвеждат в голяма степен правилото на чл. 239а от стария закон, като запазват неговия общ смисъл.

Ако обаче българската прокуратура прави опити и заобикаля предвиденото в чл.чл. 368 и 369 правило, каквито опити и действия – според представената информация – са били правени по отношение на чл. 239а от стария НПК²⁵, то това винаги ще бъде в нарушение на изискванията на Европейската конвенция.

В тази връзка следва да се подчертае, че договор като Европейската конвенция за защита на правата на човека и основните свободи обвързва държавата - *in casu* България – и по този начин и *всички* нейни органи - не само съдебната система, но също така в еднаква степен и законодателната и изпълнителната власт, включително, без съмнение, и прокуратурата. Така, дори извън безусловната ѝ обвързаност от българския НПК, прокуратурата има международноправно задължение, произтичащо от чл. 6 от Европейската конвенция, да положи най-големи усилия, за да допринесе за приключването на производството в разумен срок.

Описаното по-горе понятие за върховенство на закона в идеалния случай се основава на изходната предпоставка, че всички държавни служители добросъвестно и съзнателно спазват своите международноправни и вътрешноправни задължения. В същото време, за ситуации, които не са толкова идеални, понятието за върховенство на закона осигурява последен пазител на правата и свободите на индивида в лицето на независима и безпристрастна съдебна власт. Ако разбираме правилно разпоредбите на чл. 239а от стария НПК и чл. 368 и 369 от новия НПК, съдът може при определени обстоятелства да прекрати производството, и това – предполагаме – би следвало да се извърши под формата на оправдаване. Така продължителността на наказателното производство би била ограничена приблизително до две години. Освен това прокуратурата не би могла по-нататък да повдигне отново обвинение за същото престъпление, тъй като това би нарушило принципа *non bis in idem*, заложен в чл. 4 от Протокол № 7 от Европейската конвенция.

Концепцията за “задължително задържане” според българското право

²⁵ *Виж* Предварителен доклад на БАПЧ за съответствието на българското законодателство и практика с европейските стандарти относно приложението на чл. 6 от Европейската конвенция (наказателноправни аспекти).

По българския закон изглежда има известни категории престъпления, изискващи “задължително задържане” както по време на следствието, така и през съдебната фаза. Действащото законодателство обаче не предвижда първоначален срок, за който личната свобода може да бъде ограничена. Мярката остава в сила, докато не бъде изменена със съдебно определение, обикновено постановено по молба на задържания. В резултат на това задължителното задържане може да продължи до 10 или повече години и може да доведе до осъдителни присъди като оправдание за прекомерния срок на задържане. Освен това действащият български закон изглежда вмениява на съдебната система задължението да компенсират от собствения си бюджет лицата, които са били задържани незаконно и които са били задържани по неоснователно повдигнати обвинения. Поради това съществува опасност съдебната система да се стреми да достигне до осъдителна присъда, дори и при липса на достатъчно доказателства, или да продължи задължителното задържане до максималния възможен срок (т.е. докато изтече максималният срок по закон)²⁶.

В това отношение следва да се отбележи още в началото, че тази система на “задължително задържане”, която е предвидена както от отменения, така и новия НПК, поражда очевидни несъответствия с чл. 5 от Конвенцията, но по принцип попада извън приложното поле на чл. 6. Както бе отбелязано в Доклада на Холандския институт по правата на човека /SIM/ за съответствието на българското законодателство и практика с европейските стандарти по приложението на чл. 5 от Конвенцията, Европейският съд в редица свои решения срещу България нееднократно е посочвал, че:

“тежестта на обвиненията сама по себе си не може да послужи за оправдаване на продължителни периоди на предварително задържане. Съдът отново напомня, че продължителното задържане може да се оправдае по конкретно дело само ако са налице специфични обстоятелства, указващи на действителни изисквания на обществения интерес, които, независимо от презумпцията за невиновност, надделяват по тежестта си над правилото за зачитане на личната свобода. Всяка система за задължително задържане под стража е per se несъвместима с чл. 5, т. 3 от Конвенцията.”

Въпреки това функциониращата в България система на “задължително задържане” би могла също да доведе до проблем и по чл. 6, ако създава повишен риск от произнасяне на осъдителни присъди, чиято единствена цел е да оправдаят продължителното задържане. Ако този риск действително се реализира в българската съдебна практика, това със сигурност би било проблем по чл. 6 по отношение на (липсата на) безпристрастност на съответния съдия или съд.

Следователно, ако съдебната система се стреми да достигне до осъдителна присъда, дори и при липса на достатъчно доказателства, това безспорно би представлявало нарушение на чл. 6. В гореизложеното кратко описание беше отбелязано, че индивидът представлява алфата и омегата на понятието върховенство на закона. В същото време следва да се

²⁶ Правителственият агент, участващ в семинара, в който настоящия доклад бе финализиран, призна, че описаната в настоящия параграф ситуация би представлявала сериозно нарушение на чл. 6, при положение, че наистина се представят доказателства за реалното ѝ съществуване. В противен случай всички твърдения за предубеденост на органите на националната съдебна власт трябва да бъдат разглеждани като неоправдани. От гледна точка на SIM трябва да подчертаем, че анализът на понятията за безпристрастност и независимост, направен в следващите параграфи, не отправя никакви подобни обвинения срещу българската съдебна власт, а по-скоро цели оценка на една теоретична ситуация, която, ако бъде осъществена на практика, би нарушила стандартите на Европейската конвенция.

помни, че съдебната власт е последният пазител на върховенството на закона, а по този начин и на правата и свободите на индивидите. Именно поради тази причина независимостта и безпристрастността на съдебната власт е от изключително важно значение.

Практиката на Съда не винаги е провеждала ясно разграничение между понятията независимост и безпристрастност. Различните характеристики на понятието “независимост” попадат в три категории. Първо, трибуналет трябва да действа независимо от изпълнителната власт и трябва да основава решенията си на собственото си свободно формирано убеждение относно фактите и правните основания. Второ, трябва да съществуват гаранции, които да дадат възможност на съда да действа независимо, например съдиите да не могат да бъдат освобождавани по волята на властите или при липса на надлежни основания за това. Трето, трябва да се избягва дори и подобие на зависимост. За безпристрастността е необходимо съдът да не бъде предубеден относно предстоящото си решение, да не си позволява да се влияе от информация, получена извън съдебната зала, от нагласите на обществото или от каквито и да било форми на натиск, а да основава своето мнение на обективни аргументи, базирани на събраните по делото доказателства.

Европейският съд е направил разграничение между субективния и обективния подход към безпристрастността. Субективният подход се отнася до личната безпристрастност на участващите членове на трибунала; тази безпристрастност се предполага, докато не бъде установено противното. Както вече беше посочено по-горе, личното пристрастие е трудно за доказване. Обективният подход се отнася до въпроса, дали начинът, по който трибуналет е формиран или организиран, или дали определено съвпадение или приемственост във функциите на някой от членовете му, могат да породят съмнение относно безпристрастността на трибунала или на този член.

Въз основа на горното кратко изложение на понятията “независимост” и “безпристрастност” може да се направи изводът, че наложеното от българския закон задължение на съдебната власт да компенсира от собствения си бюджет лицата, които са били задържани незаконно и на които са били повдигнати необосновани обвинения, противоречи на чл. 6. Може да се смята, че подобна конструкция води до (непряка) финансова заинтересованост на съдиите от решаването на въпроса за компенсирането на засегнатите лица. И дори и съдиите да са субективно способни да издържат на произтичащият от това натиск, все пак е налице (подобие на) предубеденост в обективен смисъл, тъй като начинът, по който е организирана българската съдебна система в това отношение, може да породи съмнения относно безпристрастността на съответните съдии.

Проблеми, свързани с изискването за равенство на средствата

Посочени ни бяха два особени примера за възможни несъответствия между българското законодателство и съдебна практика - от една страна, и стандартите, заложиени в чл. 6 от Европейската конвенция, и по-специално изискването за равенство на средствата – от друга.

Участие на свидетели в съдебното производство

На вниманието ни се представиха случаи, при които съдът решава делото без участието на свидетели, посочени от защитата, когато същите не са се явили в съда поради болест. В същото време обаче се твърди, че ако свидетелите са посочени от прокуратурата, делото обикновено се отлага.

Ако приемем, че гореописаните случаи се осъществяват на практика, то подобно отношение от страна на съда несъмнено би било в нарушение на чл. 6. То противоречи на изричната разпоредба на втората част от чл. 6, т. 3, б. "d", съгласно която всяко лице, обвинено в криминално престъпление, има право да *"изисква призоваването и разпита на свидетелите на защитата да се извършват при същите условия, както на свидетелите на обвинението"*. Целта на т. 3, б. "d" ще бъде постигната единствено, ако съдилищата предоставят на подсъдимия и на неговия защитник достатъчно възможности за разпит на свидетели, налагайки ограничения единствено в случаи на явна злоупотреба или на неправилно упражняване на правото на разпит. Във всеки случай, Европейският съд е ограничил свободата на преценка на националните съдилища в това отношение, изисквайки от тях да мотивират решенията си за отхвърляне на исканията на подсъдимите за призоваване на свидетели (решението *Видал*²⁷ от 22 април 1992 г.).

Новия НПК на България налага задължение на прокуратурата да осигури явяването пред съда на обвиняемия, свидетелите и вещите лица в „бързото производство“ по чл. 356 и сл. и в „незабавното производство“ по чл. 362 и сл. В това отношение следва да се подчертае обаче, че задължението да бъде осигурено „равенство на средствата“ пада върху съдилищата и те не могат да се освободят от него като го прехвърлят на прокуратурата независимо за какъв вид наказателно производство става въпрос. Ето защо, ако практиката на съда да отлага производството поради неявяване на свидетели на прокуратурата, докато в същото време отказва това на защитата продължава, това със сигурност ще бъде в нарушение на изискванията на чл. 6 от Европейската конвенция.

Включването на доказателства в постановлението за привличане на обвиняем

Твърди се също така, че доказателствата, на които се основава обвинението, се посочват в постановлението за привличане като обвиняем само *"ако това няма да затрудни следствието"*. Същностното съдържание на доказателствата, въз основа на които е повдигнато обвинението, може да не бъде описано в постановлението. Такава бе преобладаващата практика по чл. 207 от отменения НПК на България. За съжаление новият НПК не въведе промени в това отношение и чл. 219, ал. 3, т. 4 възпроизвежда текста на чл. 207 от стария кодекс.

Според нас разпоредба, съгласно която доказателствата се посочват, само *'ако това няма да затрудни следствието'*, наистина е странна. Тя изглежда в противоречие с чл. 6 най-малкото поради твърде общата си формулировка.

По-горе в настоящото изложение вече беше отбелязано, че по чл. 6, т. 3, б. „a“ обвиняемият има право да бъде незабавно и в подробности информиран за характера и причините за обвинението срещу него. Очевидно това право е тясно свързано с правото на обвиняемия по чл. 6, т. 3, б. „b“ да има достатъчно време и възможности за подготовка на своята защита. Следователно, необходимо е да се посочи не само характерът на

²⁷ *Vidal*

обвинението, но също и неговите фактически и правни основания. Адекватната защита може да бъде от огромно значение още в периода преди взимане на решение за образуване на наказателно производство и дори може да се отрази на това решение, поради което от целта на чл. 6, т.3, б. „а’ и „b” следва, че дори и преди постановлението за образуване на наказателно производство заподозреният трябва да бъде информиран в най-голяма възможна степен. Очевидно е, че такава информация може да включва доказателства, които са неблагоприятни за обвинението, а съответно и за следствието.

Независимо от изричните разпоредби на чл. 6, т. 3, б. „а” и „b”, по-горе беше отбелязано, че най-общо изискването за справедливост, заедно с принципа за равенство на средствата, включва *inter alia* следното: страните трябва да имат еднакъв достъп до протоколите и другите документи по делото, или поне до тези от тях, които играят роля при формирането на съдийското убеждение (например решението *Вермулен*²⁸ от 20 февруари 1996 г.); на всяка една от страните трябва да се даде възможност да се противопоставя на аргументите, изложени от другата (например решението *Фелдбруге*²⁹ от 29 май 1986 г.); всички доказателства по принцип трябва се представят в присъствието на обвиняемия с оглед на възможността за оспорването им (например решението *Барбера, Мансежи и Жарбадо* от 6 декември 1988 г.); прокуратурата следва да разкрие пред защитата всички съществени доказателства в полза на или срещу обвиняемия (например решението *Едуардс* от 16 декември 1992 г.). Последният елемент, разбира се, е от особено значение в това отношение. Но дори и прокуратурата да не разкрие пред защитата всички съществени доказателства в полза на или против обвиняемия, в най-лошия случай евентуалната осъдителна присъда може да се основава само на доказателствата, представени в присъствието на обвиняемия с оглед на възможността за оспорването им.

По време на дискусиите около финализирането на настоящия доклад между участниците в тях възникна съществено противоречие относно момента, в който изискването за своевременно уведомяване на обвиняемия влиза в сила. Някои от българските съдии, участвали в дискусиите, настояваха, че изискването влиза в сила едва в съдебното производство, докато други участници изразиха становище, че то важи и за досъдебното производство. Първите изтъкнаха като аргумент постоянната практика на Съда, че допуснатите на една фаза от наказателното производство нарушения могат да бъдат отстранени на по-нататъшна фаза. Въпреки, че само по себе си това становище е правилно, според нас същото е неприложимо към поставения проблем. Това е така, тъй като, ако законът изисква обвиняемия да бъде уведомен в момента А, по дефиниция същия не би могъл да бъде уведомен в (по-късен) момент Б, без да се наруши изискването на закона. По отношение на останалото, можем единствено да се припомним изложеното по-горе. В тази връзка Европейският съд е изяснил, че наличието на обвинение не винаги зависи от официален акт: *“в някои случаи той може да има формата на други мерки, които съдържат такова твърдение и също така съществено засягат положението на заподозрения.”* (решението *Фоти*³⁰ от 10 декември 1982 г.). С други думи, дори когато липсва официално обвинение, член 6 е приложим от момента, в който положението на заподозрения е съществено засегнато по един или друг начин. Следователно заставаме на становището, че изискването за своевременно уведомяване на обвиняемия влиза в сила още на досъдебното производство.

²⁸ Vermeulen

²⁹ Feldbrugge

³⁰ Foti

Проблеми, свързани със закритите заседания, секретните дела, допуските и други пречки за достъпа до делата

Обърнато ни бе внимание, че българското законодателство и съдебна практика наистина поставят някои пречки пред достъпа до делата, които биха могли да противоречат на изискванията на Европейската конвенция.

Закрити съдебни заседания с оглед защита на класифицирана информация

Относно публичния характер на процеса е вярно, че няма изключения от правилото, че “съдебното решение се обявява публично”. Така, дори и да съществуват основателни причини, за да се отстранят пресата и публиката по време на целия или на част от съдебния процес, изходът от него не трябва да бъде тайна. Според нас това включва и мотивите, на които се основава присъдата. В тази връзка е важно да се отбележи, че изискването за публично обявяване не трябва да изключва предоставянето на присъдата в писмена форма.

Също така най-общо изходно положение е, че съдебните заседания са публични. Публичният характер на производството спомага за гарантирането на справедлив процес, като защитава засегнатата страна срещу произволни решения и позволява на обществото да контролира правосъдието. Заедно с публичното обявяване на съдебното решение, публичното гледане на делото има за цел да гарантира, че обществото ще бъде надлежно уведомено, особено от медиите, и че съдебното производство ще може бъде наблюдавано от обществото. Следователно то трябва да допринесе за изграждане на доверие в правосъдието.

Относно основанията за ограничаване на публичността, съдържащи се във второто изречение на чл. 6, т. 1: от една страна, Съдът изглежда иска да остави на националните власти и конкретно на националните съдилища известна “свобода на преценка” при разглеждането на въпроса, дали има основание за прилагане на някое от ограниченията, какъвто е случаят и при ограниченията, съдържащи се в други разпоредби на Конвенцията. От друга страна, Съдът извършва самостоятелна преценка на основанията на ограничението (решението *Алберт и Лю Компт*³¹ от 10 февруари 1983 г.). В този контекст Съдът не е готов просто да приеме утвърдена практика, а изисква да бъде посочено изрично във всеки един случай кое основание за ограничение е приложено (решението *Енгел*³² от 8 юни 1976 г.).

От гореизложеното следва, че българските съдилища трябва във всеки конкретен случай да определят дали става дума за държавна тайна или друга защитена информация и дали (и доколко) следва да се приложат разпоредбите на Закона за защита на класифицираната информация от 2002 година. Съдилищата следва да формират независимо убеждение по този въпрос. Ако властите предпочитат да държат в тайна определена информация, не може да се счита, че само поради тази причина тя засяга националната сигурност.

³¹ Albert and Le Compte

³² Engel

Новият НПК на България не урежда въпроса дали само диспозитива на решението следва да бъде обявен публично или също и мотивите, които са довели до конкретното решение. Както бе посочено по-горе, като цяло както диспозитива на решението, така и мотивите, на които то се основава, трябва да бъдат обявени заедно и публично. Когато мотивите на решението включват проблеми, отнасящи се до класифицирана информация, вътрешните съдилища са тези, които следва да решат тези проблеми налагат легитимно ограничение на задължението за публично обявяване на решението. Новият НПК предвижда възможност съдилищата да обявяват тази част от решението, която се отнася до класифицирана информация, при закрити врата. Макар тази възможност да не е *per se* несъвместима с изискванията на Европейската конвенция, трябва да съществуват гаранции срещу злоупотреба. Българското законодателство обаче не предвижда подобни гаранции. Според представената информация, продължава практиката на българските съдилища да провеждат съдебни заседания и да обявяват решенията си при закрити врата, дори в случаите, когато не цялото съдебно производство касае класифицирана информация. Тази практика може да доведе до нарушения на чл. 6 от Конвенцията. Решението дали е налице нарушение ще зависи до голяма степен от конкретните обстоятелства по всеки случай и ще резултат от независимата проверка на Европейския съд по отношение на причините, поради които вътрешният съд е ограничил публичния характер на делото.

*Законът за защита на класифицираната информация от 2002 година и изискването за
“допуск”*

До скоро българският Закон за защита на класифицираната информация от 2002 година изискваше от адвокатите да получат “допуск”, за да имат достъп до определена класифицирана информация. В тази връзка следва да се припомни, че прокурорите и адвокатите като такива не получават самостоятелни и независими от засегнатото лице права по чл. 6. Така, относимите разпоредби на Закона за защита на класифицираната информация по принцип не нарушават чл. 6, въпреки че прилагането им в конкретни случаи би могло да доведе до такова нарушение. На основание на чл. 6, т. 3, б. „с”, всяко лице, обвинено в престъпление, има право да се защитава лично или да ползва адвокат по свой избор. Това право не е абсолютно, тъй като обвиняемият е обвързан с разпоредбите на съответната правна система относно въпроса, кой може да се явява като адвокат в съда. В тези граници обаче Европейската комисия (докладът по делото *Годи*³³ от 14 юли 1982 г.) е представила становището, че в повечето случаи избраният от обвиняемия адвокат е по-подготвен да поеме защитата, и че от това следва, че като общо правило обвиняемият не следва да бъде лишаван против неговата воля или без негово знание от помощта на упълномощения от него адвокат. Съществувалата до скоро в България система на допуските можеше да застраши правото на личен избор на адвокат. През 2004 г. с изменението на чл. 29, ал. 1, т. 7 от Закона за класифицираната информация от 2002 г. изискването адвокатите да получат достъп бе премахнато и понастоящем по отношение на достъпа до делата, съдържащи класифицирана информация, адвокатите се ползват със същия правен статус както прокурорите и съдиите.

Според нашето виждане обаче, все още на практика на адвокатите може да бъде отказан достъп до документи, класифицирани като секретни или строго секретни. Новият НПК не поправя това положение с предвиждане на равен достъп на прокурори и адвокати до

³³ Goddi

документи, отнасящи се до „секретни“ дела. Освен това, нерядко разноските за копиране на документите могат да бъдат непосилни за адвокатите и по този начин да се затрудни подготовката на защитата.

В това отношение първо трябва отново да се вземат предвид редица елементи, произтичащи от изискването за справедливост, разглеждано заедно с принципа за равенство на средствата: страните трябва да имат еднакъв достъп до протоколите и другите документи по делото, или поне до тези от тях, които играят роля при формирането на съдийското убеждение (например решението *Вермулен* от 20 февруари 1996 г.); на всяка една от страните трябва да се даде възможност да се противопоставя на аргументите, изложени от другата (например решението *Фелдбруге* от 29 май 1986 г.); всички доказателства по принцип трябва се представят в присъствието на обвиняемия с оглед на възможността за оспорването им (например решението *Барбера, Мансежи и Жарбадо* от 6 декември 1988 г.); прокуратурата трябва да разкрие пред защитата всички съществени доказателства в полза на или срещу обвиняемия (например решението *Едуардс* от 16 декември 1992 г.).

Относно разноските по защитата, според нас принципът за равенство на средствата не изисква обвинението и защитата да бъдат финансово равнопоставени във всяко отношение. Принципът обаче ще бъде нарушен, ако обвиняемият не е в състояние да подготви по адекватен начин защитата си, тъй като необходимите за това разноски са непосилни. По-конкретно, според нас текстът на чл. 6, т. 3, б. „с“ не оставя място за съмнение: ако обвиняемият не разполага с достатъчно средства, за да поеме разноските по защитата си, която се изисква в „интерес на правосъдието“, тя следва да му се предостави безплатно без ограничения. В това отношение ние отбелязваме със задоволство скоростното приемане на Закона за правната помощ.

Що се отнася до самия достъп до делото, посочените по-горе елементи говорят сами по себе си. Може да се добави, че според Съда правото на достъп е инкорпорирано в разпоредбата на чл. 6, т. 3, б. „b“, въпреки че ограничаването на това право по отношение на защитника на обвиняемия може и да не бъде несъвместимо с чл. 6 (например решението *Кемзов*³⁴ от 21 септември 1993 г.). В случая националният съд не е предоставил на жалбоподателя документи, получени от няколко държавни органа, според Съда това е съставлявало нарушение на принципа за справедлив процес, докато въпросът, дали тези документи са били от значение за изхода на вътрешното производство, изглежда не е бил от особено значение (решението *Керожорви*³⁵ от 19 юли 1995 г.). В тази връзка следва да се вземе предвид неотдавнашното решение на Европейския съд (решението *Едуардс и Луис*³⁶ от 22 юли 2003), в което се разглеждат въпроси във връзка с достъпа до доказателства. По-долу подробно цитираме решението на Съда, тъй като то обобщава предходната практика. Жалбоподателите по това дело твърдят, че са попаднали в клопка на полицията и се оплакват от последвалия отказ от страна на властите да разкрият относимата информация.

В конкретния разглеждан случай Съдът намира за невъзможно да се установи, дали някой от жалбоподателите е станал жертва на клопка в нарушение на чл. 6, тъй

³⁴ Kемzow

³⁵ Kerojärvi

³⁶ Edwards and Lewis

като относимата информация не е била разкрита от прокуратурата. Следователно, според Съда е било от съществено значение производството, в което е било взето решение по оплакванията за клопка, да бъде във всеки отделен случай подложено на внимателен преглед, за да се гарантира, че правата на защитата са били адекватно защитени.

В тази връзка беше припомнено, че фундаментален аспект на правото на справедлив процес е наказателното производство (включително и неговите процесуални елементи) да бъде състезателно и между обвинението и защитата да е съществува равенство на средствата. Правото на състезателен процес по наказателни дела според Съда означава, че както обвинението, така и защитата следва да имат възможност да узнаят и да вземат становище по твърденията и доказателствата, представени от другата страна (*Jasper срещу Обединеното Кралство*). В допълнение, прокуратурата има задължението да разкрие пред защитата всички съществени доказателства, с които разполага, в полза на или срещу обвиняемия.

Правото на информиране относно релевантните доказателства обаче според Съда не е абсолютно право. Във всяко наказателно производство може да съществуват конкуриращи се интереси, като например националната сигурност или необходимостта да се пазят в тайна полицейските методи на разследване, които трябва да бъдат претеглени спрямо правата на обвиняемия. В някои случаи може да е необходимо да се откаже достъп на защитата до определени доказателства, за да се запазят основните права на друго лице или за да се защити важен обществен интерес. Все пак, по чл. 6 т. 1 са допустими само такива ограничения на правата на защитата, които са абсолютно необходими. Освен това, за да се гарантира, че на обвиняемия ще бъде осигурен справедлив процес, всички трудности, причинени на защитата поради ограничаването на правата ѝ, трябва да бъдат компенсирани по адекватен начин в производството, провеждано пред съдебните власти (*Jasper срещу Обединеното Кралство*).

В случаите, когато на защитата е бил отказан достъп до определени доказателства въз основа на съображения от обществен интерес, Съдът няма право да се произнася дали такъв отказ е бил абсолютно необходим, тъй като по принцип националните съдилища имат правомощие да оценяват представените пред тях доказателства. В разглеждания случай обаче въпросните доказателства изобщо не са били разкрити, поради което не би било възможно Съдът да се опита да претегли обществен интерес от неразкриването на доказателствата срещу интереса на обвиняемия да се запознае с тях. Поради това Съдът реши да подложи на внимателна проверка процедурата, довела до решението да бъде отказан достъп, за да се увери, доколкото е възможно, че тази процедура съответства на изискванията за осигуряване на състезателен процес и равенство на средствата и че е предоставила достатъчно гаранции за защитата на интересите на обвиняемия (*Jasper срещу Обединеното Кралство*).

По делото *Jasper срещу Обединеното Кралство* Съдът е подложил на разглеждане процедурата, при която доказателствата са били разгледани *ex parte* от решаващия делото съдия, тъй като поради естеството им разкриването им пред защитата било твърде рисковано. Съдът е приел, че фактът, че доказателствата са били разгледани именно от решаващия делото съдия, който бил напълно запознат с делото и който е потърсил изисквания баланс между обществен интерес от запазването на конфиденциалността на доказателствата и необходимостта на обвиняемия от разкриването им, е бил достатъчен за спазването на чл. 6 т. 1. Съдът е установил, че защитата е била информирана и е получила разрешение да представи становище и да

участва в процеса на взимане на решение, доколкото това е било възможно при липса на достъп до материалите, които обвинението е искало да запази в тайна поради причини в обществен интерес.

В настоящия случай обаче, за да се направи заключение, дали обвиняемият наистина е станал жертва на незаконно подтикване от страна на полицията, решаващият съд е трябвало да прецени редица фактори, включително и причината за полицейската операция, характера и степента на участие на полицията в престъплението и характера на подбудителството или натиска, упражнени от полицията. Ако защитата би имала възможност да убеди съда, че полицията е действала неправомерно, обвинението би следвало да отпадне. Въпросните заявления следователно са били от решаващо значение за изхода на делата на жалбоподателите, и доказателствата, чието неразкриване се е основавало на обществен интерес, може би са имали отношение към фактите, свързани с тези заявления.

Въпреки това жалбоподателите не са получили достъп до доказателствата, поради което те не са имали възможност да се противопоставят на отправените срещу тях твърдения.

При тези обстоятелства Съдът не счита, че процедурата, при която са били решени въпросите във връзка с разкриването на доказателствата и клопката, е била в съответствие с изискванията за осигуряване на състезателно производство и равенство на средствата и че е съдържала достатъчно гаранции за защита на интересите на обвиняемия.

Съответно Съдът намира, че чл. 6, т. 1 е бил нарушен по отношение и на двамата жалбоподатели.

От тази съдебна практика е очевидно, че въпреки че Европейският съд е готов да приеме много сериозно съображенията на властите относно обществен интерес, той не би допуснал посегателства върху фундаменталните аспекти на правото на защита на индивидите.

Проблеми, свързани със свидетелите и правото на справедлив процес

Поемни лица

Според нашето разбиране българската система на “поемни лица”, уредена в отменения НПК, но възпроизведена в новия НПК от 2005 г., е замислена, за да създаде категория свидетели, които да могат да действат като “независими и безпристрастни външни лица”, свидетелстващи за законността на [някои] следствени действия. В такъв случай българските съдилища най-напред трябва да се убедят именно в това, че поемните лица наистина са действали независимо и безпристрастно. Следва по-нататък да се отчита и принципа *in dubio pro reo*, т. е. всяко съмнение се тълкува в полза на обвиняемия.

От гледището на Конвенцията е очевидно, че всички доказателства трябва да се събират чрез допустими от закона средства. Доказателствата, събрани противно на нормите на

самата Конвенция, каквито са например показанията, изтръгнати чрез изтезание или друго нечовешко отнасяне в нарушение на чл. 3, или доказателствата, получени чрез погаване на правото на личен живот в нарушение на чл. 8, противоречат на Конвенцията дори само на това основание. Що се отнася до допустимостта на доказателствата според вътрешното законодателство, Европейският съд се ръководи най-напред от мнението на съответния национален съд. Ако националният съд обаче застане на позицията, че може да ползва съответното доказателство, дори и ако то е събрано незаконосъобразно, от Европейския съд може да се очаква строга проверка с оглед на нарушение на принципа на справедливия процес.

Анонимните свидетели

Според действащото българско законодателство обвиняемият и неговият защитник нямат право да участват при вземането на решение от съда дали е необходимо да се скрие самоличността на даден свидетел. Обаче начинът, по който това ограничение се провежда на практика, може да доведе до някои нарушения на член 6, или на правото на справедлив процес.

Практиката на Европейския съд по този въпрос е достатъчно ясна, но същевременно и сложна и може да се обобщи както следва. Ако не е съществувала “адекватна и подходяща възможност” за обвиняемия да задава въпроси на свидетеля, присъдата не може да се основава изцяло или главно на показанията му. Практиката като че ли не оставя много място за изключения от това правило. Използването като доказателство на показания, дадени в досъдебната фаза от лице, което след това в съответствие с националния закон откаже да даде показания пред съда, само по себе си не е несъвместимо с Конвенцията. Тези показания обаче могат да доведат до присъда само при условие, че съществуват други доказателства, които ги подкрепят (решението *Унтерпертингер*³⁷ от 24 ноември 1986 г.). Същото важи за показания на свидетел, който е изчезнал и следователно не може да бъде призван да се яви пред съда (решението *Артнер*³⁸ от 28 август 1992 г.).

Същият подход е отразен в практиката, разработена от Съда, относно допустимостта на анонимните свидетели. В решението *Костовски*³⁹ (20 ноември 1989 г.), както и в решението *Уиндиш*⁴⁰ (27 септември 1990 г.), Съдът е постановил, че липсата на пряка конфронтация със свидетеля не може да се поправи от възможността въпросите да се задават в писмена форма. Узнаването на самоличността на свидетелите е от решаващо значение за възможността на защитата да оспори техните показания:

“Ако защитата няма представа за самоличността на лицето, което иска да разпита, тя може да бъде лишена точно от тези особености, които позволяват да се установи, че това лице е предубедено, враждебно настроено или че не може да бъде кредитирано. Свидетелските показания или други уличаващи изявления могат да бъдат съставени преднамерено като неверни, или да са просто погрешни, и защитата едва ли ще може да извади това на светло, ако ѝ липсва информацията, позволяваща надеждността на автора

³⁷ *Unterpertinger*

³⁸ *Artner*

³⁹ *Kostovski*

⁴⁰ *Windisch*

им да се подложи на проверка или да се хвърли съмнение върху годността му да бъде кредитиран. Очевидни са опасностите, които подобна ситуация крие.”

Съдът е възприел в известна степен по-различна отправна точка в решението *Дорсън*⁴¹ от 26 март 1996 г., според което следва да има баланс между интересите на защитата и интересите на свидетелите или жертвите, призовани да дават показания. По-нататък Съдът е взел под внимание обстоятелствата по делото и е заключил, че причините за анонимността на някои свидетели са относими [към случая] и достатъчни. Накрая Съдът е посочил, че спънките пред защитата са били задоволително неутрализирани чрез процедурите, следвани от съдебните власти. Съдът е основал този извод на няколко факта. (1) Свидетелите са били разпитвани от съдия-следовател, който е познавал самоличността им; (2) благодарение на неговия доклад националният съд е могъл да направи изводи за надеждността на свидетелите; и (3) на защитника е била дадена възможност да им задава въпроси, с изключение на такива относно тяхната самоличност.

По време на дискусиите с български магистрати – съдии и прокурори, предхождащи изготвянето на настоящия доклад, някои от участниците често заставаха на позицията, че българския НПК е в пълно съответствие с чл. 6 от Европейската конвенция, тъй като предвижда достатъчно гаранции, че основанията за анонимността на даден свидетел са относими и достатъчни. Дискусията бе фокусирана върху чл. 97а от отменения НПК. След това обаче бе приет нов НПК, чийто чл. 141, ал. 2, отнасящ се до анонимните свидетели, възпроизвежда чл. 97а от отменения кодекс. Ето защо считаме, че мненията изразени по отношение на съответствието на българското законодателство по въпроса за анонимните свидетели с изискванията на Европейската конвенция се отнасят и до положението съгласно новия НПК.

По този въпрос бихме искали да подчертаем, че практиката на Европейския съд, включително решението *Дорсън*, цитирано по-горе, засяга не само основанията за анонимността, но и изисква пречките пред защитата да са достатъчно неутрализирани от процедурите, спазвани от съдебните власти, при което Съдът взема предвид специфичните обстоятелства по делото. Липсата на напълно ясни указания от страна на Европейския съд вероятно е основната причина за дебата между различните участници в дискусиите за този доклад по тежкия проблем с анонимните свидетели. Въпреки това, заключението, че липсват напълно ясни указания не означава, че липсват всякакви указания. От практиката на Европейския съд може да се направи извода, че минимумът, който се изисква, е пречките пред защитата да са достатъчно неутрализирани от процедурите, спазвани от съдебните власти, при което Европейският съд взема предвид специфичните обстоятелства по делото.

Проблемът за прекратяването на наказателното производство по време на предварителното производство

Според действащото понастоящем законодателство в България, прокурорът по свое усмотрение може да прекрати наказателното производство срещу заподозряното (все още необвинено) лице по време на предварителното производство. Производството обаче може да бъде започнато наново, отново по усмотрение на прокурора, освен ако съдът

⁴¹ Doorson

окончателно не потвърди прекратяването. Все още, парадоксално, но единственият начин, по който съдът може да стори това, е ако самото заподозряно лице подаде жалба срещу прекратяването до същия съд. Новият НПК на България не поправя ситуацията в това отношение.

Според нас, ако процесуалните действия трябва да започнат наново *по усмотрение на прокурора, без да са налице например нови доказателства*, тогава явно производството не е прекратено. С оглед на въпросите, които се уреждат от чл. 5 и чл. 6 на Конвенцията, съдилищата са тези, които имат, или би трябвало да имат, правомощието да вземат окончателното решение. Те следователно трябва да имат и правомощието да прекратяват дела, включително и по своя инициатива. Ако няма съответстваща система за прекратяване на делата (каквото изглежда е положението в България), най-малкото е налице риск да бъде нарушено изискването за справедлив процес в разумен срок.

Няколко неотдавнашни решения на Европейския съд срещу България са илюстративни в това отношение, поради което заслужават пространно цитиране. В решението *Китов* от 3 април 2003 г. Съдът е посочил:

Жалбоподателят се оплаква, че двете наказателни производства срещу него са продължили твърде дълго.

Наказателното производство срещу жалбоподателя от 1993 г.

Съдът отбелязва, че разглежданият период е поне осем години и единадесет месеца, като производството по част от обвиненията е все още висящо в съдебна фаза.

Във връзка с това Съдът посочва отново, че причините за продължителността на производството трябва да се преценяват в светлината на особените за случая обстоятелства, като се имат предвид критериите, установени в практиката на Съда: сложността на случая, действията на жалбоподателя и на органите, заети със случая, както и засегнатите интереси на жалбоподателя.

(например Ziatic s/у Словакия, № 43377/98, §§ 37-46, 7 януари 2003 г., непубликувано, и Pélissier and Sassi s/у Франция [Голяма камера], № 25444/94, 25 март 1999, § 67).

Съдът приема, че производството е било от фактическа и правна сложност. Въпреки това той съсредоточава погледа си върху провала на националните власти да приключат това производство колкото може по-експедитивно.

По-специално Съдът отбелязва, че не е било провеждано никакво разследване в периода юли 1996 г. – април 1997 г., тъй като делото не е било на разположение. Това е било до известна степен резултат от забавеното придвижване на делото между различните институции. Отбелязано е, че през част от този период, между октомври 1996 г. и февруари 1997 г., делото е било пред Върховния касационен съд по повод разглеждането на жалбата на жалбоподателя срещу частичното му осъждане. Тази жалба обаче не е засягала останалата част от обвинението, която е била върната за допълнително разследване. В това отношение Съдът подчертава задължението на държавните власти да организират предаването на документите или на техни копия така, че да направят възможно приключването на производството в разумен срок.

Допълнително Съдът посочва още, че осем месеца са преминали в спор между следователя и прокурора за необходимостта от по-нататъшно разследване. Производството фактически е било замряло между ноември 1999 г. и август 2000 г.

Накрая Съдът намира, че продължителността на производството като цяло е до голяма степен последица от това, че на 23 юли 1996 г. - след отмяната на присъдата на жалбоподателя по част от обвиненията, делото е било върнато във фазата на предварителното разследване. Правителството обаче не е доказало убедително, че е било наложително производството да бъде

върнато на толкова ранна фаза. Доколкото причина за това биха могли да са изискванията на вътрешното право и практика, Съдът повтаря, че упражняването на правото на всяко обвинено в извършване на престъпление лице делото му да се гледа в разумен срок по смисъла на чл. 6(1), следва да се гарантира от властите с всички подходящи средства, включително и с промяна в практиката или изменение на закона, ако е необходимо.

Съответно Съдът констатира нарушение на чл. 6(1).

Наказателното производство срещу жалбоподателя от 1995 г.

Съдът отбелязва като безспорно между страните, че производството практически е било замряло след ноември 1995 г. Спорният въпрос е бил дали забавянето е оправдано от наличието на още незавършили тогава граждански производства, относими към висияция наказателен процес.

В това отношение Съдът посочва, че предметът на тези граждански дела се е ограничавал до въпроса дали г-н С. или пощенската служба е собственик на спорния парцел. Обаче въпреки очевидната фактическа връзка с наказателното производство срещу жалбоподателя, не е било доказано, че изходът от гражданските производства би бил решаващ за подвеждането на жалбоподателя под отговорност за престъпление по служба.

В защитата си пред Съда правителството не е посочило основание в закона и практиката на националните съдилища за възможността висиящите граждански дела да бъдат причина за спиране на наказателните производства. Съдът освен това отбелязва установения в българското право принцип, че е в юрисдикцията на наказателните съдилища да се произнасят по всякакви гражданскоправни въпроси, релевантни за изхода на наказателното дело.

Накрая Съдът посочва, че не е имало формално решение за спиране на наказателното производство срещу жалбоподателя. Ако властите бяха сметнали за необходимо да изчакат изхода на въпросните граждански дела, те би трябвало да разпоредят спиране на наказателното производство. Тогава жалбоподателят би могъл да обжалва разпореденето за спиране и да оспори наличието на релевантна връзка между неговия случай и гражданските производства със страна г-н С.

Следователно Съдът заключава, че наличието на визираните от правителството граждански дела, висиящи, докато тече наказателният процес, не би могло да оправдае бездействието по наказателното дело.

Съответно Съдът констатира нарушение на чл. 6(1).

Донякъде по подобен начин в решението С. Х. К. от 3 април 2003 г., Съдът е посочил:

Жалбоподателят се оплаква от продължителността на наказателното производство срещу него. Той се позовава на чл. 6(1) от Конвенцията.

Съдът посочва, че периодът, който подлежи на разглеждане, се равнява най-малко на 5 години, 1 месец и 18 дни. Във връзка с това, като отбелязва, че жалбоподателят е узнал за производството срещу него на 23 август 1996 г., Съдът приема именно тази дата за начална дата, от която е налице "обвинение" по смисъла на чл. 6(1) (Corigliano c/у Италия, решение от 10 декември 1982 г., серия А, № 57, стр. 14, § 35 in fine).

Обоснованост на продължителността на наказателното производство

Съдът преценява обосноваността на продължителността на производството в светлината на особените за случая обстоятелства, като се имат предвид критериите, установени в практиката на Съда: сложността на случая, действията на жалбоподателя и на органите, заети със случая, както и засегнатите интереси на жалбоподателя по конкретното дело (Portington c/у

Гърция, решение от 23 септември 1998 г., *Reports of Judgments and Decisions 1998-VI*, стр. 2630, § 21 и *Kudla срещу Полша* [Голяма камера], 30210/96 г., § 124, *ECHR 2000-XI*).

*Що се отнася до сложността на делото, Съдът намира, че въпреки че се отнася за тежко престъпление – заплаха с убийство – случаят не е от изключителна правна или фактическа сложност. Процесуалните усложнения, възникнали вследствие необходимостта от препращане на делото между различните съдилища, също не биха могли да обяснят закъснението (Styranowski c/у Полша, решение от 30 октомври 1998 г., *Reports 1998-VIII*, стр. 3376-77, § 51).*

Съдът признава, че действията на жалбоподателя и неговите отводи на съдиите неизбежно са причинили известно забавяне. Освен това едно от заседанията по делото е трябвало да бъде отложено поради невъзможността му да се яви. Въпреки това според Съда действията на жалбоподателя не биха могли да обяснят продължителността на производството като цяло.

Накрая Съдът отбелязва, че някои интервали между заседанията са били твърде продължителни. Съдът по-нататък посочва, че след като вече е била внесла обвинителен акт в съда, прокуратурата сама е поискала делото да не бъде разглеждано от съда поради недостатъчност на събраните доказателства. Освен това производството е било практически замряло за повече от две години в периода от 6 април 1999 г., когато делото е било разпределено на помощник-следовател, до 30 юли 2001 г., когато обвинението срещу жалбоподателя е било повдигнато отново.

В светлината на тези обстоятелства Съдът намира, че действията на жалбоподателя сами по себе си не могат да оправдаят продължителността на производството. Въпреки че наистина същият би могъл да бъде отговорен за някои от забавянията в резултат на молбите му за отвод на съди, забавянето като цяло се дължи изключително на начина, по който властите са действали по случая. Като отбелязва, че делото, което не е било от изключителна сложност, дори не е било внесено в съда повече от пет години, Съдът достига до заключението, че продължителността на производството не отговаря на изискването за "разумен срок".

Съответно Съдът констатира, че е имало нарушение на чл. 6(1).

Освен това, особено тревожна е тенденцията, за която ни бе представена информация, прокуратурата да започва отново едно наказателно производство, което е било „прекратено” по време на предварителното производство, за да се опита да лиши заподозряното лице от възможността да търси обезщетение за погрешните подозрения срещу него по Закона за отговорността на държавата. По този начин не само правото на заподозрения на справедлив процес в разумен срок може да бъде нарушение, но може да бъде извършена и незаконна намеса в правото му да търси обезщетение за вреди – в остро противоречие с изискванията на Европейската конвенция.

Проблеми, засягащи малолетните и непълнолетните

Очевидно гаранциите, предвидени от Европейската конвенция за правата на човека, се прилагат и спрямо децата и непълнолетните, като трябва да се добави, че те се прилагат *a fortiori*, защото това са човешки същества, нуждаещи се от специална закрила. Това е отразено в чл. 5, т. 1, б. „d” от Конвенцията, който предвижда специални мерки за закрила на непълнолетните, изразяващи се в това, че те могат да бъдат задържани само по силата на заповед издадена въз основа на закона с цел възпитателен надзор или с цел да се осигури явяването им пред предвидената от закона компетентна институция. Европейският съд изисква твърде стриктни гаранции, че задържането наистина ще обслужва постигането на възпитателни цели (решението *Буамар*⁴² от 29 февруари 1988 г.).

⁴² Bouamar

Във всеки случай на основание чл. 5(4) непълнолетните също имат право да се обърнат към съд, който да може да провери законността на ограничението на свободата им. От описанието на положението, в което се намират непълнолетните в рамките на националната правна система, представено на вниманието ни⁴³, следва да се заключи, че системата в България не удовлетворява тези изисквания.

*Правната помощ за непълнолетните, изправени пред комисиите за борба с
противообществените прояви на малолетните и непълнолетните /КБППМН/*

До скоро правната помощ за непълнолетните, изправени пред комисиите за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните /КБППМН/, беше забранена от българското законодателство, тъй като за тези комисии се счита, че налагат по-скоро административни/възпитателни, отколкото наказателни мерки.

Тази специфична особеност на българската правна система обаче представлява нарушение на чл. 6 т. 3 от Европейската конвенция. Позовавайки се на “предмета и целта на тази алинея, замислена да осигури ефективна закрила на правата на защитата”, Европейският съд е посочил (решението *Пакели*⁴⁴ от 25 април 1983 г.):

“Лице, обвинено в извършването на престъпление”, което не желае да се защитава лично, трябва да има възможност за достъп до правна помощ по свой собствен избор; ако то няма достатъчно средства да плати за такава помощ, според Конвенцията той има право тя да му бъде предоставена безплатно, ако интересите на правосъдието изискват това.”

През 2004 г. Законът за борба с противообществените прояви на малолетните и непълнолетните бе изменен и към настоящия момент той предвижда, че пред КБППМН малолетните и непълнолетните се представляват от доверен представител или от адвокат. За съжаление, приетият наскоро Закон за правната помощ не предвижда достъп на малолетните и непълнолетните, за които разносните за адвокат са непосилни, до (безплатна) правна помощ. По този начин се ограничава ефективността на чл. 19, ал. 3 от ЗБППМН по отношение на малолетните и непълнолетните, които не могат да си позволят правна помощ на адвокат. Това може да доведе до нарушение на чл. 6, т. 3, б. „с” от Европейската конвенция.

Обжалване на решенията на КБППМН

Също така до скоро не всички решения на КБППМН можеха да бъдат обжалвани пред съд. В някои случаи законът предвиждаше да бъде подавана жалба единствено до кмета на съответното населено място. Липсата на съдебен контрол върху лишаването от свобода на малолетни и непълнолетни съставляваше нарушение на чл. 5 от Европейската конвенция. Разпоредбите в България също бяха в нарушение и на чл. 6 от Конвенция, тъй като в

⁴³ Виж Предварителен доклад на БАПЧ за съответствието на българското законодателство и практика с европейските стандарти относно приложението на чл. 6 от Европейската конвенция (наказателноправни аспекти).

⁴⁴ Pakelli

някои случаи, в които съдебният контрол е допустим, не бе предвидено нито лично явяване на малолетния или непълнолетния пред съдия, нито явяването чрез представител. В това отношение следва да отбележим със задоволство измененията на чл.чл. 23 и 24 от ЗБППМН, които бяха приети през 2004 г., в резултат на които понастоящем решенията на КБППМН като цяло подлежат на съдебен контрол (с изключение само на тези решения, с които се налагат най-леките дисциплинарни мерки: „предупреждение” и „задължаване да се извини на пострадалия”).

Последиците, произтичащи от навършване на пълнолетие

На последно място, но не и по важност, съгласно действащото българско законодателство, в случай че непълнолетния навърши 18 години преди производството срещу него да е приключило, той рискува да понесе по-тежко наказание (в сравнение с това спрямо лица под 18 години). В това отношение изглежда е налице нарушение на второто изречение на чл. 7, т. 1 от Европейската конвенция, което забранява налагането на по-тежко наказание от приложимото към момента на извършване на престъплението.

Проблеми, свързани със забраната да се напускат страната

Според представената информация съгласно действащото българско законодателство първоначалното решение за налагането на такава мярка спрямо едно заподозряно лице попада в дискреционните правомощия на прокурора и не подлежи на независим съдебен контрол. Чл. 68 от новия НПК предвижда съдебен контрол само върху отказа на прокурора да отмени наложената мярка, когато заподозрения е отправил такова искане. Този съдебен контрол сега може да доведе не само до отмяната на мярката за целите на конкретно пътуване, но и до отмяна на мярката изцяло.

В светлината на тази законова разпоредба следва да подчертаем, че чл. 2, т. 2 от Протокол № 4 към Европейската конвенция предвижда, че *“всеки е свободен да напусне която и да е страна, включително неговата собствена”*. Точка 3 на същия член обаче допуска властите да откажат на дадено лице това право практически на всички мислими основания, включително най-вече опазването на обществения ред и предотвратяването на престъпността. Очевидно обаче това не намалява значимостта на изискването за процес в разумен срок, което остава напълно приложимо. В това отношение препращаме към изложеното по-горе относно разумната продължителност на процеса и по-специално към цитираната там практика.

Съответствието на новия НПК на България и по-специално на разпоредбите, отнасящи се до мярката „забрана за напускане на страната”, с изискванията на Европейската конвенция са обсъдени по-подробно в *Доклада на SIM за съответствието на българското законодателство и практика със стандартите, установени от Европейската конвенция по Протоколи №№ 4 и 7* (отнасящ се до свободата на придвижване).

Въпросът за съдебните разноски.

На последно място се спираме на проблема, свързан със съдебните разноски и неговото тълкуване от страна на Европейския съд. Становището ни е, че съгласно българската правна система, ако обвиняемият бъде признат за виновен, съдът ще разпорежи той да плати съдебните разноски и адвокатските възнаграждения (включително възнагражденията, определени на служебните защитници). В някои случаи обаче това би могло да доведе до нарушение на принципите на Европейската конвенция, и по-специално на чл. 6 от нея.

Макар и Европейския съд понякога да оставя впечатление за казуистичност в практиката си по този въпрос, същината на параграфи „с” и „е” от чл. 6, т. 3 с две думи се свежда до следното. Ако обвиняемият няма достатъчно средства да поеме разходите за правната помощ, която се изисква в интерес на правосъдието, тя следва да му се предостави безплатно и без ограничения. Европейският съд прилага два критерия, за да установи дали по дадено дело интересите на правосъдието изискват безплатна правна помощ: (1) тежестта на твърдяното престъпление във връзка с предвиденото от закона наказание, което обвиняемият рискува да понесе и (2) сложността на случая. Обстоятелствата, свързани с личността на обвиняемия, се включват в рамките на последния от двата критерия. (решение *Хан Хуанг*⁴⁵ от 22 септември 1992 г.).

В това отношение отбелязваме със задоволство приемането на българския Закон за правната помощ, който цели да гарантира, че съдебните разноски няма да бъдат пречка пред достъпа до съд на лица във финансово неравнопоставено положение. За съжаление законът не предвижда достъп малолетни и непълнолетни до безплатна правна помощ, което е в нарушение на Европейската конвенция. Времето ще покаже дали прилагането на закона ще бъде в съответствие с изискванията на чл. 6 от Европейската конвенция.

Също така с удоволствие отбелязваме, че новият НПК на България предвижда безплатна помощ от преводач както по време на предварителното производство, така и в съдебното производство. Това е едно много позитивно развитие, като се има предвид, че преди приемането на новия НПК разноските за преводач бяха в тежест на обвиняемия.

Проф. д-р Фрид ван Хууф, SIM

⁴⁵ Pham Hoang